

URSZULA BIJAK
urszula.bijak@ijp.pan.pl
ORCID: 0000-0003-0378-6929
Instytut Języka Polskiego PAN
Kraków, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.23>
Onomastica LXVIII, 2024
PL ISSN 0078-4648

RECENZJA MONOGRAFII ROBERTA ŚLABCZYŃSKIEGO „MIKROTOPONIMIA BESKIDU NISKIEGO”

Książka autorstwa Roberta Ślabczyńskiego (2023) dotyczy regionalnego nazewnictwa geograficznego — mikrotoponimii Beskidu Niskiego. Wpisuje się w nurt regionalnych monografii toponomastycznych, które wzbogacają nieopracowaną jeszcze w całości dla obszaru Polski mikrotoponimię. Liczące ponad 500 stron opracowanie podzielone zostało na cztery rozdziały, którym towarzyszą: wstęp, zakończenie, wykaz skrótów źródeł, opracowań, słowników, skrótów językowych, wykaz map, ilustracji, fotografii i skanów oryginalnych dokumentów historycznych, obszerna bibliografia licząca ponad 300 pozycji oraz indeks wszystkich omówionych nazw. Każdy z rozdziałów ma rozbudowaną strukturę wewnętrzną składającą się z podrozdziałów, które przynoszą szczegółowy i wieloaspektowo przeanalizowany obraz nazewnictwa badanego mikroregionu.

Obszerny „Wstęp” składa się z dziewięciu podrozdziałów, w których Autor kolejno prezentuje: jasno sprecyzowany cel i zakres badań (s. 9–11), charakterystykę źródeł (s. 12–16), stan badań (s. 17–18), zagadnienia metodologiczne (s. 18–29), kryteria wyodrębniania mikrotoponimów (s. 29–31), strukturę pracy (s. 31–32), historię badanego terenu (s. 32–52), dane historyczne i współczesne dotyczące ludności (s. 52–60) oraz języka mieszkańców (s. 60–67). Cel i zakres pracy przedstawiony został zadowalająco. W tytule monografii pojawia się nazwa regionu naturalnego Beskid Niski, choć praca dotyczy nie całego regionu, lecz wschodniej jego części, a dokładnie obszaru 20 miejscowości położonych głównie w pierwszej akapicie „Wstępu” i zobrazowane na mapie nr 1. Autor wykorzystał różnorodne źródła: historyczne i współczesne, kartograficzne, rękopiśmienne, a na szczególną uwagę zasługują materiały zebrane przez Autora podczas badań terenowych, wywiadów z kilkudziesięcioma mieszkańcami wsi oraz dokumenty rękopiśmienne, archiwalia dotyczące badanych miejscowości z XVI–XIX wieku opracowane przez Autora. Różnorodność i liczba materiałów źródłowych wykorzystanych w pracy zasługuje na szczególne uznanie. Stan badań przedstawiony został wyczerpująco, podobnie wybrane zagadnienia metodologiczne i kryteria wyodrębniania mikrotoponimów, z uwzględnieniem starszej i nowej literatury przedmiotu. Wnikliwie przedstawiona została historia badanego terenu. Przy prezentacji historii poszczególnych wsi (z bogatym odwoływaniem się do lokalnych dokumentów historycznych) podano także bardzo istotne informacje dotyczące struktury etnicznej mieszkańców, opisano losy miejscowości i mieszkańców po II wojnie światowej. W bardzo dobrze opracowanym podrozdziale dotyczącym ludności szczegółowo omówione zostały kwestie wyznaniowe i etniczne na przestrzeni wieków (s. 52–60), a archiwalne zdjęcia dokumentujące życie wsi oraz współczesne, przedstawiające zabytki z często już nieistniejących miejscowości, są cennym dodatkiem do danych historycznych. Podrozdział dotyczący języka łemkowski i wzajemnych polsko-łemkowskich kontaktów językowych (s. 64–67) zaprezentowany został z uwzględnieniem najważniejszych opracowań dotyczących tej problematyki.

Najobszerniejszą i najbardziej wartościową częścią monografii jest „Słownik mikrotoponimów” (s. 69–319) zawierający 1761 nazw. Zasady redakcyjne słownika opisane zostały klarownie. Jest to

słownik nazw, nie obiektów, w związku z tym nazwy paralelne (dublety) stanowią odrębne artykuły hasłowe, ale powiązane są ze sobą systemem odsyłaczy. Zaprezentowana struktura hasła jest typowa dla toponomastykonów. Tytułem hasła jest forma nazwy w języku literackim, następnie podawana jest forma gwarowa, rodzaj obiektu i jego lokalizacja w konkretnej wsi, zapisy źródłowe, objaśnienia dotyczące motywacji nazw oraz informacje o nazwach (etymologie ludowe) i obiektach uzyskane od respondentów, przytaczane w zapisie fonetycznym. Hasło zamyka objaśnienie apelatywu, na bazie którego powstała dana nazwa, zaczerpnięte ze słowników języka polskiego lub opracowań dotyczących leksyki łemkowskiej, ukraińskiej. W niektórych hasłach w opisie pomieszczono rodzaj obiektu z terminem onomastycznym odnoszącym się do typu nazwy, widać to wyraźnie na s. 86–87, gdzie pojawiają się określenia typu *potok*, *las*, *kapliczka*, *odcinek rzeki* oraz *ojkonim* zamiast *cz. wsi*, *nazwa bramy* zamiast *brama*. Hasła nie zawierają informacji o budowie słowotwórczej nazw, ale też, jak stwierdza Autor, celem była „inwentaryzacja nazewnictwa, (...) rekonstrukcja systemów nazewniczych wsi łemkowskich wysiedlonych po II wojnie światowej, (...) opis semantyczno-motywacyjny zgromadzonego nazewnictwa, omówienie najważniejszych zmian w mikrotoponimii Beskidu Niskiego oraz ich interpretacji jako symptomów pogranicza” (s. 11).

Konfrontując hasła zawierające nazwy odpelatywne i odantroponimiczne, widać pewną dysproporcję w objaśnianiu toponimów odosobowych. Autor podaje nazwisko za, jak sądzę, informacjami respondentów, niekiedy odwołuje się do słownika „Nazwiska Polaków” Kazimierza Rymuta (1999–2001), przytaczając szersze objaśnienia. Oczywiście nie chodzi mi o objaśnianie wszystkich nazwisk czy imion, ale tych o ciekawym pochodzeniu, rzadkich, a zwłaszcza takich, które nie są współcześnie notowane. Nie jest dla mnie jasne, dlaczego przy niektórych nazwiskach pojawia się gwiazdka, np. w hasle Łaz Szachowskiego, choć nazwisko *Szachowski* się notowane. Nie zostało to wskazane w zasadach redakcyjnych, zresztą wstęp do słownika poświęcono właściwie toponimom odpelatywnym, które dominują w opracowaniu.

Struktura artykułów hasłowych jest w zasadzie jednolita, z wyjątkiem tych dotyczących nazw wodnych (tu podawana jest długość oraz informacje o recypencie). Warto w tym miejscu podkreślić, że recenzowane opracowanie wzbogaca dotychczasowe badania nad hydronimią tego terenu (już wydawałoby się opracowaną) o nieodnotowane dotąd nazwy małych cieków (np. *Bagnisty*, *Beleczi*, *Bludna*) oraz starsze zapisy (np. *Stawliniec*). Takie hasła i zapisy zostaną włączone ze stosowną adnotacją o źródle do „Elektronicznego słownika hydronimów Polski” (b.d.).

Słownik opracowany został bardzo starannie, ale oczywiście mogą pojawić się wątpliwości co do motywacji niektórych nazw (np. *Antaryja*) czy pewien niedosyt przy lekturze objaśnień nazw z cechami łemkowskimi, wschodniosłowiańskimi. Autor ograniczył się do wskazania wschodniosłowiańskich podstaw leksykalnych bez skomentowania takich cech w formach sufizowanych, np. *Barniwka*, *Łazok*, *Poticzok*.

Obszerny rozdział II monografii poświęcony został „Klasyfikacji semantyczno-motywacyjnej zgromadzonego materiału” (s. 321–384). Jest on zorganizowany bardzo przejrzysto według typów nazw: mikroojkonimy, hydronimy, oronimy, nazwy pól, nazwy terenów leśnych, hodonimy, nazwy obiektów kultury. Każda klasa toponimów prezentowana jest w trzech podrozdziałach według podobnego schematu. Najpierw omówiono rozwój nazewnictwa i przedstawiono nazwy w porządku chronologicznym od najstarszych wraz z przywołaniem źródeł historycznych. Cenna jest tu prezentacja lokalnych dokumentów rękopiśmiennych — akt miejskich poświadczających różne transakcje, darowizny, lustracji poszczególnych wsi oraz dokonana przez Autora ich transkrypcja, współczesne i archiwalne zdjęcia obiektów. Wiele jest w tym podrozdziale informacji pozajęzykowych: historyczno-kulturowych, demograficznych, dotyczących użytkowania ziemi. Następnie dokonano właściwej klasyfikacji nazw zgodnie z zaproponowanym podziałem na nazwy: topograficzne, kulturowe, dzierzawcze, metaforyczne, sytuacyjno-okolicznościowe, niejasne. W obrębie klasyfikacji poszczególnych klas obiektów nie zawsze zastosowano podobny układ baz semantycznych (zob. np. hydronimy), ale można to wyjaśnić specyfiką poszczególnych klas toponimów, dalsze subpodziały są modyfikowane w celu wydobycia charakterystycznych cech danej klasy nazw i typowych baz semantycznych. Klasyfikacja przeprowadzona została poprawnie, jednak niekiedy przyporządkowanie konkretnej nazwy do jakiejś grupy lub podgrupy może budzić pewne wątpliwości. Omówienie

każdej klasy toponimów zamykają wnioski stanowiące podsumowanie charakterystycznych właściwości poszczególnych grup mikrotoponimów. Rozdział ten przygotowany został starannie, a jego podsumowanie zawiera dane procentowe odnoszące się do udziału poszczególnych baz semantycznych; najliczniej reprezentowane są nazwy topograficzne (ok. 60%), mniej licznie dzierzawcze (ponad 23%) i kulturowe (ok. 13%).

Ciekawy jest rozdział III „Stalość i zmienność nazw” (s. 385–409), który dotyczy braku stabilności nazw w płaszczyźnie diachronicznej oraz synchronicznej. Autor przeanalizował nazwy paralelne i porównał ich motywacje. Odkrył się to w obrębie poszczególnych klas toponimów. W kolejnym podrozdziale Autor omówił nazwy wariantywne i ich tendencje rozwojowe, ale zabrakło tu wzmianki o nazwach łemkowskich, które należałoby potraktować jako warianty innojęzyczne. Na uznanie zasługuje wykorzystanie w szerokim zakresie rękopiśmiennych akt lokalnych, które dokumentują zmienność mikrotoponimów.

Kolejny podrozdział dotyczy różnorodnych relacji nazwa–obiekt na osi czasu: zaniku obiektu i nazwy, zaniku obiektu przy zachowaniu nazwy, istnienia obiektu i zaniku nazwy, ograniczenia zakresu przestrzennego nazwy. Moim zdaniem interesujące byłoby również porównanie zebranego materiału współczesnego z formami mikrotoponimów z Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych, co pozwoliłoby na weryfikację, czy są to zbiory tożsame czy rozłączne.

Ostatni — bardzo ciekawy — rozdział IV „Mikrotoponimy jako symptomy pogranicza” (s. 411–450) ma charakter nowatorski. Autor wykorzystał interdyscyplinarne spojrzenie na nazwy w kontekście symptomatologii kulturowej, zaproponowanej przez Katarzynę Skowronek (2016), i twórczo je przetworzył. Mikrotoponimy potraktował jako symptomy „procesów społeczno-kulturowych związanych z przebywaniem obok siebie grup ludzi różniących się językiem, kulturą, wyznaniem, ich wzajemnego oddziaływania na siebie, interferencji na poziomie języka (i ogólnej kultury) na szeroko rozumianym pograniczu”, które „można interpretować jako symptomy pogranicza językowego (wewnętrznego i zewnętrznego), etnicznego, religijnego, socjokulturowego” (s. 417). Kolejne podrozdziały, z bogatą egzemplifikacją nazewniczą, są tym zagadnieniom poświęcone. Obszerny podrozdział „Pogranicze (etniczno-językowe)” (s. 421–430), a także w dużej części podrozdział „*Swój/obcy* na pograniczu” (s. 443–450) przynoszą — długo oczekiwane — omówienie nazw łemkowskich, także genetycznie obcych opartych na bazach rumuńskich i węgierskich.

Przeprowadzone badania i analizy zamyka „Zakończenie” (s. 451–460), które nieco odbiega od tradycyjnych podsumowań. Autor zastosował w nim koncepcje lingwistyki pamięci, potraktował mikrotoponimy jako elementy pamięci zbiorowej, nośniki pamięci przechowujące informacje o przeszłości badanego terenu, tj.: nośniki pamięci krainy (świadczenia historycznych i współczesnych stosunków własnościowych, pamięci o dawnych mieszkańcach, obiektach i ich cechach, o pierwotnym charakterze miejsc, zajęciach mieszkańców, strukturze etnicznej, wydarzeniach) oraz nośniki pamięci języka. Takie oryginalne ujęcie stanowi niezwykle celne i godne uznania podsumowanie analiz toponimii badanego mikroregionu.

Cennym uzupełnieniem rozważań o nazewnictwie są archiwalne i współczesne fotografie prezentujące wybrane obiekty i ich przeobrażenia, które pojawiają się w każdym rozdziale książki, oraz mapki nazewnictwa Jaślisk i Moszczańca nałożone na ortofotomapy (s. 435, 441).

Podsumowując, recenzowana monografia jest całościowym, wyczerpującym studium mikrotoponimii 20 wsi z terenu wschodniej części Beskidu Niskiego. Główną zaletą rozprawy jest operowanie zarówno materiałem historycznym, jak i współczesnym pozyskany podczas badań terenowych. Z jednej strony wpisuje się ona w nurt tradycyjnych, regionalnych badań toponomastycznych przez obecność słownika, analiz semantyczno-motywacyjnych, analiz zmienności nazw i dzięki temu jest kolejną monografią przybliżającą powstanie ogólnopolskiego słownika mikrotoponimów w przyszłości. Z drugiej przynosi interdyscyplinarne propozycje metodologiczne, nowatorskie spojrzenie na nazewnictwo poprzez zastosowanie ujęć symptomatologii kulturowej i lingwistyki pamięci.

Książka spotka się niewątpliwie z zainteresowaniem onomastów, dialektologów, socjolingwistów, regionalistów, krajoznawców, a także miłośników lokalnej historii. Odnosząc się z uznaniem do efektów przeprowadzonych całościowych i wieloaspektowych badań nad nazewnictwem regionalnym, zaprezentowanych w zajmujący sposób, zachęcam do lektury książki Roberta Ślabczyńskiego „Mikrotoponimia Beskidu Niskiego”.

LITERATURA

- Elektroniczny słownik hydronimów Polski*. (b.d.). [Electronic dictionary of hydronyms in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl/> (dostęp: 26.11.2024).
- Rymut, K. (1999–2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Surnames of Poles. Historical and etymological dictionary] (T. 1–2). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Skowronek, K. (2016). Nazwy własne jako symptomy kultury (na przykładzie tytułów poradników autoterapeutycznych) [Proper names as symptoms of culture (Based on the example of auto-therapeutic guide books titles)]. *Onomastica*, 60, 47–67. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.60.4>
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of the Beskid Niski region]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.